

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης
σε συνεργασία με το
ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών
με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

**ΜΟΥΣΕΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΣΒΑΣΙΜΟΤΗΤΑ ΑΤΟΜΩΝ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΕΣ
ΑΝΑΓΚΕΣ**

**MUSEUMS AND ACCESSIBILITY FOR PEOPLE WITH SPECIAL
EDUCATIONAL NEEDS**

της

Δάρρα Ιωάννας

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται

στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του

Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης

του Τ.Ε.Φ.-Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος-Ινστιτούτο

Πληροφορικής και Επικοινωνιών με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή –

Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

Εγκεκριμένο από την τριμελή επιτροπή:

1η Επιβλέπουσα: Ζαχαρούλα Ταβουλάρη,

Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια Ι.Π.Τ.-Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «Δημόκριτος»

2η Επιβλέπουσα: Σταθοπούλου Αγάθη,

Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια- Ι.Π.Τ.-Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «Δημόκριτος»

3η Επιβλέπουσα: Καραμπατζάκη Ζωή,

Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια- Ι.Π.Τ.-Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «Δημόκριτος»

Αθήνα

2022

Περίληψη

Η προσβασιμότητα των ατόμων με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, αποτελεί ένα ζήτημα που απασχολεί ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια τους ερευνητές. Ένας από τους βασικούς τομείς της κοινωνικής ζωής είναι η δυνατότητα πρόσβασης και συμμετοχής στη πολιτισμική κληρονομιά ενός τόπου. Τα μουσεία, για παράδειγμα, αποτελούν έναν από τους πιο σημαντικούς φορείς πολιτισμικής κληρονομιάς μαζί με τους αρχαιολογικούς χώρους. Η παρούσα εργασία αποτελεί μια βιβλιογραφική ανασκόπηση που βασίστηκε εξ' ολοκλήρου σε επιστημονικά άρθρα και είχε ως κύριο στόχο να διερευνήσει τις διάφορες πτυχές της προσβασιμότητας των ατόμων με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες στα μουσεία. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, έγινε εμφανές ότι οι εμπειρίες που βιώνουν τα άτομα κατά την επίσκεψή τους σε ένα μουσείο ποικίλουν και εξαρτώνται απόλυτα από τις δυσκολίες που καλούνται να αντιμετωπίσουν κατά τη διάρκεια αυτής. Επιπλέον, προσδιορίστηκαν σε μεγάλο βαθμό οι παράγοντες εκείνοι που διευκολύνουν αλλά και αυτοί που παρεμποδίζουν την μουσειακή εμπειρία.

Λέξεις-κλειδιά: μουσεία, πολιτισμική κληρονομιά, πρόσβαση, προσβασιμότητα, άτομα με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες, προβλήματα όρασης, προβλήματα ακοής, κινητικά προβλήματα, αυτισμός.

Βιβλιογραφία

Abt, J. (2006). The Origins of the Public Museum. In S. Macdonald, *A Companion to Museum Studies* <https://doi.org/10.1002/9780470996836.ch8>

Αγγελοπούλου-Σακαντάμη, Ν. (2004). *Ειδική Αγωγή, αναπτυξιακές διαταραχές & χρόνιες μειονεξίες*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας.

American Association of Museums. (1996). *Museums for the New Millenium: A Symposium for the Museum Community*. Washington, DC: American Alliance of Museums

Anagnostakis, G., Antoniou, M., Kardamitsi, E., Sachinidis, T., Koutsabasis, P., Stavrakis, M., Vosinakis, S., & Zisis, D. (2016). Accessible museum collections for the visually impaired: combining tactile exploration, audio descriptions and mobile gestures. *Proceedings of the 18th International Conference on Human-Computer Interaction with Mobile Devices and Services Adjunct*.

Αντζουλάτου – Ρετσίλα Ε. (1995). *ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΟΙ ΔΙΑΛΟΓΙΣΜΟΙ. Προσεγγίσεις – Εφαρμογές*. Αθήνα.

Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης. (χ.η.). Ανάκτηση 05 12, 2020, από <https://www.amth.gr/visit/accessibility>

Αργυρόπουλος, Β. (2010). Το ζήτημα της πρόσβασης των ατόμων με αναπηρία στο μουσειακό χώρο, στο Βέμη Μ. - Νάκου Ε. (επιμ.), *Μουσεία και Εκπαίδευση*, Αθήνα: Νήσος.

Αργυρόπουλος, Β., Γερασίμου, Σ., (χ.η.). *Μια Καινοτόμος Δράση σχετικά με την Πρόσβαση Ατόμων με Σοβαρά Προβλήματα Όρασης σε Μουσειακά Εκθέματα*.

Argyropoulos, V., Kanari, H. (2014). Museum Educational Programmes for Children with Visual Disabilities. *The International Journal of the Inclusive Museum*, 6, 13-26. doi:10.18848/1835-2014/CGP/v06i03/58333.

Argyropoulos, V., Kanari, C. (2015). Re-imagining the Museum Through Touch: Reflections of individuals with Visual Disability on Their Experience of Museum-Visiting in Greece. *Alter-European Journal of Disability Research* <https://doi.org/10.1016/j.alter.2014.12.005>.

Αργυρόπουλος, Β. & Κατσαντώνη, Σ. (2020). *Μουσεία, καθολικός σχεδιασμός και άτομα με αναπηρία όρασης: μια Οικολογική Προσέγγιση*.

Ασιδέρη, Δ., (2004). Μουσείο Αφής. Στο Τσιτούρη, Α., (επιμ.) *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρία σε Χώρους Πολιτισμού και Αθλητισμού. Πρακτικά Συνεδρίου Θεσσαλονίκη 30 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 2003* (σ. 136-138), Αθήνα: ΥΠΠΟ.

Barraga, N. C. (1983). *Visual handicaps and learning*. Austin. T.X.: Exceptional Resources.

Βαρδακαστάνης, Γ. (2005). Αναπηρία: Από τη φιλανθρωπία στα δικαιώματα. *Θέματα Αναπηρίας*(1), Ανάκτηση 05 06, 2020, από https://www.esamea.gr/files/magazine/2/mag_01.pdf

Barnes, C. (2012). The social model of disability: Valuable or irrelevant? In N. Watson, A. Roulstone, C. Thomas (Ed.), *The Routledge Handbook of Disability Studies*, (pp 12-29). London: Routledge. Retrieved June, 10, 2015, from <http://www.mcgill.ca/files/osd/TheSocialModelofDisability.pdf>

Barnes C., Mercer, G., Shakespeare, T. (1999). *Exploring Disability: A sociological Introduction, 1st edn*. Cambridge: Polity.

- Bogdan, R., Ksander, M. (1980). *Policy data as a social process: A qualitative approach to quantitative data*. Human Organisation.
- Βουδούρη, Δ. (2003). *Κράτος και Μουσεία: Το θεσμικό πλαίσιο των αρχαιολογικών μουσείων*. Αθήνα-Θεσσαλονίκη: Σάκκουλα.
- Bussaid, M., (2004). Πρόσβαση Τυφλών και Ατόμων με Προβλήματα Όρασης στα Μουσεία: Προοπτικές. Στο Τσιτούρη, Α., (επιμ.) *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρία σε Χώρους Πολιτισμού και Αθλητισμού*, Πρακτικά Συνεδρίου Θεσσαλονίκη 30 Οκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 2003 (σ. 55 – 59), Αθήνα: ΥΠΠΟ.
- Caldin, R., Dainese, R., Panciroli, C. (2017). *Didactics towards a Bottom-Up Museum Approach*.
- CDC. (2019). *Disability Barriers to Inclusion*. Centers for Disease Control and Prevention - US Department of Health Services. Ανακτήθηκε 02 6, 2020, από <https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability-barriers.html>
- Geurs, K.T. and Wee, B. (2004). *Land use transport interaction models as tools for sustainability impact assessments of transport investments*
- Γεωργακά, Μ. & Δούκα, Α. (2008). *Προσβασιμότητα εμποδιζόμενων ατόμων σε χώρους πολιτιστικού και τουριστικού ενδιαφέροντος (διάλεξη)*. Αθήνα: Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
- Γεωργιάδη, Μ., & Κουρκούτας, Η., & Καλύβα, Ε. (2007). Η συνεκπαίδευση (inclusion) στην Ευρώπη. Στο Γ. Καψάλης, Α. Κατσίκης. (επιμ.), *Η Πρωτοβάθμια εκπαίδευση και οι Προκλήσεις της Εποχής μας*. Ιωάννινα.
- Chadwick, A. (1980). *The role of the museum and art gallery in community education*.

Chin, E., & Reich, C.A. (2006). *Life in Translation: Addressing Deaf Visitors in Museums with an American Sign Language (ASL) Multimedia Tour Research Article*.

Γκαζή, Α. (1999). Από τις μούσες στο μουσείο: ιστορία ενός θεσμού διαμέσου των αιώνων. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 39-46.

Γκότσης, Σ. (2004). Ερμηνευτικά - Εκπαιδευτικά Προγράμματα για Ομάδες Ατόμων με Αναπηρίες: Το Παράδειγμα του Βυζαντινού και Χριστιανικού Μουσείου, Στο Τσιτούρη, Α., (επιμ.) *Πρόσβαση Ατόμων με Αναπηρία σε Χώρους Πολιτισμού και Αθλητισμού*, Πρακτικά Συνεδρίου Θεσσαλονίκη 30 Οκτωβρίου — 1 Νοεμβρίου 2003 (σ. 207-211), Αθήνα: ΥΠΠΟ.

Δαβάζογλου, Α., Κόκκινος, Κ. (Επιμ.). (2011). *Παιδιά με ειδικές ανάγκες: Μια εισαγωγή στην ειδική εκπαίδευση*. Αθήνα: Τόπος.

Dimitrova-Radojichikj, D. (2017). *Museums: Accessibility to visitors with visual impairment*. Skopje, Republic of Macedonia.

Dodd, J., Sandell, R. (Eds.). (2001). *Including Museums: Perspectives on Museums, Galleries and Social Inclusion*. Ανακτήθηκε Μάιος 15, 2020, από <http://www2.le.ac.uk/departments/museumstudies/rcmg/projects/includingmuseums-1/including-museums>

Δόικου – Αυλίδου, Μ. (2006). Ψυχοκοινωνική στήριξη των μαθητών με ειδικές μαθησιακές δυσκολίες: Αντιλήψεις φοιτητών/τριών για το ρόλο του εκπαιδευτικού. Στο Βλάχος, Φ., Μπονώτη, Φ., Μεταλλίδου, Π., Δερμιτζάκη, Ε. & Ευκλείδη, Α. (επίμ.), *Επιστημονική Επετηρίδα της Ψυχολογικής Εταιρείας Βορείου Ελλάδος: Ανθρώπινη συμπεριφορά και εκπαίδευση* (σ. 89-118), Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Edson, G., & Dean, D. (1994). *The Handbook for museums*. New York: Routledge.

ΕΣΑμεΕΑ. (χ.η.). *Αναπηρία: Ένα ζήτημα σε εξέλιξη*. Ανακτήθηκε Μάιος 22, 2020, από <https://www.esamea.gr/did-you-know?tmpl=component>

ΕΣΑμεΕΑ. (2008). *Καταστατικό της Εθνικής Συνομοσπονδίας Ατόμων με Αναπηρία*

ΕΣΑμεΕΑ. (2005). *Προσβασιμότητα: Το «κλειδί» για την εξάλειψη των διακρίσεων – Κείμενο αναφοράς*.

European Comission. (2015).

ΕΣΑμεΕΑ. (2008). *Σχεδιάζοντας πολιτική σε θέματα αναπηρίας*.

Fertier, Andre. (2004). *EUCREAIInternational: Πολιτική, στόχοι και πρόγραμμα δράσης*. Πρακτικά Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 30 Οκτωβρίου – 1 Νοεμβρίου (σ. 70-75), Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.

Fisher, R. (επιμ). (1993). *Human rights and cultural policies in a changing Europe: The right to participate in cultural life*. Helsinki: Helsinki University Press.

Fletcher, T., Blake, A.B., Shelffo K. (2018). Can Sensory Gallery Guides for Children with Sensory Processing Challenges Improve Their Museum Experience?, *Journal of Museum Education*, 43:1, 66-77.

Hooper-Greenhill, E. (1999). Learning from Learning Theory in Museums. In E. Hooper-Greenhill (Ed.), *The Educational Role of the Museum* (p. 137-145). London , New York: Routledge.

Hooper-Greenhill, E. (2007). *Museums and Education: Purpose, Pedagogy, Performance (Museum Meanings)*. New York: Routledge.

Hooper-Greenhill, E. (1992). *Museums and the Shaping of Knowledge*. New York: Routledge.

<https://doi.org/10.4324/9780203415825>

Hudson, K.E. (1987). *Museums of influence*.

Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (1998). Ένταξη ατόμων με ειδικές ανάγκες και αναλυτικά προγράμματα.

Ιδέες και προτάσεις για την Ελλάδα του 21ου αιώνα, 21- 23.

İstanbulu Dinçer, F.F., Ozcit, H., Çifçi, İ., Sezer, B., Kahraman, O.C., & Sahinoglu, S. (2019). Accessible Museums for Visually Impaired: A Case Study from Istanbul. *Journal of Tourismology*, 5(2), 113-126. <https://doi.org/10.26650/jot.2019.5.2.0032>

ICOM (International Council Of Museums). (1974).

Johnson, K. (2013). *Accessibility for Deaf and Hard of Hearing Audiences at Cultural Institutions. A project access white paper Art Beyond Sight*.

Jones, M.W., Morgan, E., Shelton, J.E. and Thorogood, C. (2007). Cerebral Palsy: Introduction and Diagnosis (Part I). *Journal of Pediatric Health Care*, 21, 146-152.

<https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2006.06.007>

Καλούρη- Αντωνοπούλου, Ρ. (1988). *Το Μουσείο μέσο Τέχνης και Αγωγής*. Αθήνα: Καστανιώτη.

Κανάρη, Χ., Αργυρόπουλος, Β., Φιλιππάτου, Δ. (2017). *Κοινωνική ένταξη και μουσεία: Απόψεις εκπαιδευτικών Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης για τη συνεισφορά των μουσείων στη κοινωνική ένταξη μαθητών με αναπηρία όρασης*.

Klee, Z.P. (2020). *Visitors with special needs*. Ανακτήθηκε από <https://www.zpk.org/en/visitor-informationshop/visitors-with-special-needs620.html>

Κόκκου, Α. (1977). *Η μέριμνα για τις αρχαιότητες στην Ελλάδα και τα πρώτα μουσεία*. Αθήνα: Ερμής.

Κρουσταλάκης Γ. (2005). *Παιδιά με ιδιαίτερες ανάγκες στην οικογένεια και το σχολείο*.

Κυπριωτάκης Α. (2000). *Τα ειδικά παιδιά και η αγωγή τους*. Αθήνα: Γρηγόρης.

Κωνσταντίνος, Δ. (2009). Βυζαντινό και Χριστιανικό Μουσείο. Αλλαγή. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 110, σ. 96-100.

Κωτσάκης, Κ. (2001). Από το αρχαίο έκθεμα στο νόημα: η ερμηνεία στη σύγχρονη θεωρία της αρχαιολογίας. Στο Μ. Σκάλτσα (επιμ.), *Η Μουσειολογία στον 21^ο αιώνα: Θεωρία και Πράξη*. Πρακτικά ομώνυμου Διεθνούς Συμποσίου. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Εντευκτηρίου.

Λαμπροπούλου, Β. (1999). *2ο Εκπαιδευτικό πακέτο επιμόρφωσης: Διάγνωση-αποκατάσταση βαρηκοΐας, συμβουλευτική γονέων και έγκαιρη παρέμβαση*.

Ludíková, L., & Finková, D. (2012). Improvement in Education of People with Visual Impairment. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* (p. 971-979), <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.58>

Macdonald, S. (2006). *A Companion to Museum Studies*. Wiley – Blackwell, Oxford.

Mason, H. (2004). *Αξιολόγηση της όρασης. Παιδιά και νέοι με προβλήματα όρασης: Η πρόσβαση στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Mason, H., McCall, S. (1997). *Visual Impairment Access to Education for Children and Young People*. London: David Fulton Publishers.

Merriman, N. (1999). Ανοίγοντας τα μουσεία στο κοινό. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 72, 43-46.

Mesquita, S., Carneiro, M.J. (2016). Accessibility of European museums to visitors with visual impairments. *Disability & Society*, 31:3, 373-388.

Μούλιου, Μ. & Μπούνια, Α. (1999). Μουσειακές εκθέσεις. Ερμηνευτικές προσεγγίσεις στη μουσειακή θεωρία και πρακτική. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, 70, 53-58.

Μπερτσιμάς, Γ. (2013). Η προσβασιμότητα εμποδιζόμενων ατόμων στις υπηρεσίες του Υπουργείου Μεταφορών και Επικοινωνιών. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, & Εργαστήριο Συγκοινωνιακής Μηχανικής Α.Π.Θ. (Επιμ.), *Πρακτικά Ημερίδας Μετακίνηση, προσβασιμότητα ατόμων με Αναπηρίες*.

Mulligan, S., Rais, P., Steele-Driscoll, J., & Townsend, S. (2013). Examination of a Museum Program for Children with Autism. *The Journal of Museum Education*, 38(3), 308–319. <http://www.jstor.org/stable/43305011>

NASAA (National Assembly of State Art Agencies). (2003). *Design for accessibility: A cultural administrator's handbook*. Washington.

Νανιόπουλος, Α. (2003). Η πρόκληση δημιουργίας μιας προσπελάσιμης “αλυσίδας μεταφοράς” για όλους. *Πρακτικά Ημερίδας “Μετακίνηση, προσβασιμότητα ατόμων με Αναπηρίες*.

NCWD. (2016). *Attitudinal Barriers for People with Disabilities*.

Newman, A., McLean, F., Urquhart, G. (2005). Museums and the active citizen. *Tackling the problems of social exclusion, Citizenship Studies*, 9(1), 41-57.

Νικονάνου, Ν. (2010). *Μουσειοπαιδαγωγική: από τη θεωρία στην πράξη*. Αθήνα: Πατάκης.

Norwich, B. (2000). Inclusion in education: From concepts, values, and critique to practice. In Daniels, H. (Ed.), *Special education re-formed. Beyond rhetoric?* (pp. 5-30). London: Routledge Falmer Press.

Ν. 3699/2008, Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (ΦΕΚ 199/Α/2008).

Ν.1143/1981, Περί Ειδικής Αγωγής, Ειδικής Επαγγελματικής Εκπαιδευσεως, Απασχολήσεως και Κοινωνικής Μερίμνης των αποκλινόντων εκ του φυσιολογικού ατόμων και άλλων τινών εκπαιδευτικών διατάξεων (ΦΕΚ Α΄80/31.3.1981).

ΟΗΕ. (2006). *Σύμβαση για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία και Προαιρετικό Πρωτόκολλο*.

Οικονόμου, Μ. (2003). *Μουσείο: Αποθήκη ή Ζωντανός Οργανισμός*; Αθήνα: Κριτική.

Πολυχρονίου, Ι. (2014). *Η πρόσβαση και εξυπηρέτηση των ΑμεΑ σε μουσεία, πολιτιστικούς χώρους και μνημεία της Ελλάδας*.

Pearson, A., Aloysius, C. (1994). *Museums and Children Learning Difficulties: The Big Foot*. British Museum Press.

poster.pdf (ncsu.edu). (1997).

Πιαζέ, Ι. (1972). *Επιστημολογία των Παιδιών του Ανθρώπου*. Αθήνα: Ράππα.

Παντελιάδης, Χ., Συρίγου-Παπαβασιλείου, Α. (2010). *Εγκεφαλική Νευρολογική-Ορθοπαιδική- ψυχοκοινωνική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Γιαχούδης-Πάρεση.

Πολυχρονοπούλου, Σ. (2001). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες: Σύγχρονες τάσεις εκπαίδευσης και ειδικής υποστήριξης (τ 1)*. Αθήνα.

Πολυχρονοπούλου, Σ. (2012). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες. Σύγχρονες τάσεις εκπαίδευσης και ειδικής υποστήριξης (τ 3)*. Αθήνα.

- Πολυχρονοπούλου Σ. (2003). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες. Σύγχρονες τάσεις εκπαίδευσης και ειδικής υποστήριξης* (τ 2). Αθήνα.
- Poria, Y., Reichel, A., Brandt, Y. (2009). People with disabilities visit art museums: an exploratory study of obstacles and difficulties. *Journal of Heritage Tourism*, 4:2, 117-129.
- Rachel, S. & Alison, F. (2020). The Accessible Museum: Towards an Understanding of International Audio Description Practices in Museums. *Journal of Visual Impairment & Blindness*.
- Rohwerder, B. (2015). *Barriers to disability inclusion*. Ανάκτηση Μάιος 19, 2020, από <https://gsdrc.org/topic-guides/disability-inclusion/barriers-to-disabilityinclusion/>
- Sheehy-Kieron, G.C.H., Rix, J., Seale, J., Hayhoe, S. (2019). Inclusive museums and augmented reality. Affordances, participation, ethics and fun. *The International Journal of the Inclusive Museum*, 12(4) pp. 67–85. <https://doi.org/10.18848/1835-2014/CGP/v12i04/67-85>
- Simon, N. (2010). *The Participatory Museum*. California.
- Σπετσιώτης, Ι., Σταθόπουλος, Σ.Α. (2003). *Παιδαγωγική και διδακτική των παιδιών με κινητικά προβλήματα*. Αθήνα: Ωρίων.
- Στασινός, Δ. (2016). *Η Ειδική εκπαίδευση 2010 plus. Για μια συμπεριληπτική ή ολιστική εκπαίδευση στο νέο ψηφιακό σχολείο με ψηφιακούς πρωταθλητές*.
- Sue, S. (2001). Inclusive education for children with visual impairments. A guide for non-formal schools. *Community Eye Health Journal* 14, 38.

Τζαναβάρα, Α. (2013). *Μουσείο και άτομα με αναπηρίες: Προσβασιμότητα – εκπαίδευση - κοινωνική ενσωμάτωση*. Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. Διαθέσιμο στο: <http://thesis.ekt.gr/thesisBookReader/id/28536#page/1/mode/2up>

Τζαναβάρα, Α. (2006). Οπτικοακουστικά μέσα σε μουσεία στην υπηρεσία των ΑμεΑ. Στο *Τα Οπτικοακουστικά μέσα ως πολιτιστική κληρονομιά και η χρήση τους στα Μουσεία*, 3ο Διεθνές Συνέδριο Μουσειολογίας Πανεπιστημίου Αιγαίου & Ετήσια Συνάντηση ICOM – AVICOM. Μυτιλήνη.

Τζουριάδου, Μ. (2000). Παιδιά με ειδικές ανάγκες στο περιθώριο της σχολικής ζωής: Η κοινωνική κατασκευή της αναπηρίας *Πρακτικά Συνεδρίου Ειδικής Αγωγής (12-14 Μαΐου 2000)*. Ρέθυμνο.

Tilden, F. (1957). *Interpreting Our Heritage: Principles and Practices for Visitor Services in Parks, Museums and Historic Places*.

Τομαράς, Ν. (2019). *Μαθησιακές Δυσκολίες ή Σύμπτωμα: Από τις ισότιμες ευκαιρίες στην εκπαίδευση σε μια συμπεριληπτική κοινωνία*. Αθήνα: Πατάκη.

Τσιναρέλης, Γ. (2005). *Εκπαίδευση και άτομα με προβλήματα όρασης*.

Τσιτούρη Α. (2005). Καθολική πρόσβαση ατόμων με αναπηρία σε χώρους πολιτισμού: πραγματικότητα ή ουτοπία; *Τετράδια Μουσειολογίας* 2, 37-42.

Τσοχατζοπούλου, Α. (2003). Σχεδιασμός για όλους, πρόκληση και αναγκαιότητα. *Πρακτικά Ημερίδας Μετακίνηση, προσβασιμότητα ατόμων με Αναπηρίες*.

Vergo, P. (1989). *The New Museology*. London: Reaktion Books.

Vislie, L. (2003). From integration to inclusion: Focusing global trends and changes in the Western European societies. *European Journal of Special Needs Education*, 18(1), 17-35.

Waerden, P. (2003). *Network Analyses: Path Finding and Traffic Assignment*.

Wittlin, Alma Stephanie. (1949). *The museum : its history and its tasks in education*. London : Routledge & K. Paul.

World Health Organization. (2001). International Classification of Functioning, Disability and Health.

World Health Organization. (2006).

Φωτόπουλος, Δεληβοριάς. (1997). *Μουσείο Μπενάκη*.

Χατζηχαραλάμπους, Ε. (2000). *Ψυχοκοινωνικά προβλήματα μερικώς βλεπόντων και τυφλών ατόμων - Διαστάσεις αποκατάστασης και κοινωνικής ένταξης*. Αθήνα.

Χριστοφή, Μ. (2013). *Προσβασιμότητα και Αναπηρία, Εθνική Συνομοσπονδία Ατόμων με Αναπηρία*. Αθήνα.

<http://www.museumsassociation.org>

www.med.auth.gr